

Volt-e „*Conversio Hungarorum*”-szöveg?

Voigt Vilmos

A magyarok keresztény hitre térítése a Kr. u. 1000. évvel még nem fejeződött be, és nem is a honfoglalás idején kezdődött. Voltaképpen már a XVIII. századtól kezdve mindmáig a magyar és külföldi történészek, egyháztörténészek sokat foglalkoztak e témával, és mára nagyjából egy több irányból kiinduló, nem is olyan egységes térítési folyamatot állapítottak meg. És bár nemcsak az ország, hanem egész Európa szempontjából fontos volt akkor egy új, keresztény állam létrejötte — érdekes módon erről a folyamatról mégsem készült a középkorban valamilyen általánosan ismert összegezés, egy közkezen forgó „*Conversio Hungarorum*”. Ha átfutjuk az európai térítéstörténet régi és új klasszikusait, különösen meglepő, hogy nincs ilyen munka, és még arra sem gyanakodhatunk, hogy volt... csak elveszett ez is. Ha végleges választ adni e kérdésre nem tudok is, felvetni legalább bizonyára érdemes.

Hogy a közismert tényekből induljunk ki: a későbbi Magyarország területén — elsősorban a határait és beosztását tekintve többször változó római provinciában, Pannoniában — már évszázadokkal korábban is éltek keresztények. Templomaik is voltak. A népvándorlás során erre vonuló germánok körében is voltak keresztények. Ez a vallási hagyomány azonban tudtunkkal nem élt tovább e tájon, noha például az egykori egyházi építmények, legalábbis romjaik láthatók voltak. Az avarok, főként az ún. „kései avarok” megtérítése a VIII. század legvégére esik. A Nagymorva Birodalom, Salzburg, Passau, a Karoling Birodalom s természetesen Róma bonyolult egyházi és politikai vetélkedéseinek szövevényében zajlott mindez. Bizánc befolyása ekkor is, később is egészen a Duna itteni szakaszáig terjedt. Érzékletes képet találunk erről a korszakról a *Conversio Bagoarium et Carantanorum* áttekintésében, amely 870 táján Salzburgban készült, és azt bizonyítja, hogy az ottani érsekség ekkor már nemzedékek óta folytatott egyházi tevékenységet a korábbi Pannonia területén. Az összeállítók ehhez korábbi forrásműveket, illetve a szóbeli hagyományt használták. Ez az irat később is közismert volt, és mintául szolgálhatott volna egy hasonló, „a magyarok megtérése” tárgyú műhöz.

Olykor azt is meg szokták említeni, hogy a *Scarapsus* néven ismert egyházi segédkönyv is az efféle térítést szolgálta volna — a magyarok körében is. Ám ennek szerzője, a narbonne-i születésű és talán Ibériából a szaracénok elől elmenekült, vizigót eredetű Pirminius (-700–753) a mai Flandriában volt apát, térítő munkáját azonban Elzászban, a Rajna és a Duna forrásvidékén folytatta. Ezért nevezték „az alemannok térítőjének”. A teljes címen *Dicta abbatis Pirminii, de singulis libris canonicis Scarapsus* nem valamilyen térítéstechnikai kézikönyv, hanem idézetgyűjtemény a Szentírásból és az

egyházatyáktól, olyan szövegek, amelyeket a térítő szentbeszédhez lehetett felhasználni. Ez a munka több mint évszázados volt akkor, amikor az avarok és később a magyarok térítése szóba került. Noha nem zárhatjuk ki használatát a magyarok térítésében résztvevők által, erre eddigelé még közvetett bizonyítékot sem leltek.

Szintén századok óta köztudott, hogy a („magyar”) honfoglalók körében voltak a zsidó vallást felvett kazárok, voltak muszlimok és a régészeti leletek tanúsága szerint keresztény tárgyakkal bíró személyek is. Ezek pontos etnikai vagy egyházi hovatartozását külön kellene még vizsgálni. Arra azonban nincs adat, hogy az egész magyar népet (vagy vezetőit) már ekkor céltudatosan térítették volna. Amikor 860 körül Bizáncból a kazár kagánhoz követként küldött Konstantint (Cirillt) a magyarok a Krímtől északra megtámadják (de azután szabadon is engedik), legfeljebb arról értesülhettek, hogy szóba került a kazár vezető megkeresztelkedése.

Bizáncot ekkor leginkább a bolgár állam átalakulása izgatta. A mind bolgár, mind bizánci részről nagy és változó sikerű háborúkból emelkedik ki Borisz cár (keresztény néven: Mihály). Ő 864-ben kényszerűségből vállalja a megkeresztelkedést, amely 866-ban megy végbe. A bolgár társadalom kereszténnyé átformálása nem megy „simán”, a trónról fia javára lemondott Borisz pravoszláv szerzetes lesz, ám amikor fia vissza akarja állítani a pogányságot, visszatér a hatalomba, s csatában győzi le a pogánypártiakat. Végül is csak egy emberöltő múltán, a másik fiú, a keresztény Szimeon teszi nagyá Bulgáriát: főként a Bizánc elleni véres háborúban. Érdemes megjegyezni, hogy a bolgárok megtérítésében nemcsak Bizánc volt érintett, hanem Róma, sőt a karolingok is részt kívántak venni e folyamatban — nem túl sok sikerrel. Noha a Róma és Bizánc közti egyházszakadás csak két évszázaddal később válik hivatalossá, a két főváros és állam mindig is két világ volt, a liturgia és a teológia másként fejlődött keleten és nyugaton, mások voltak a hatalmi, katonai, geopolitikai törekvések is. A Róma és Bizánc közti lavírozás, egyiknek a másikkal szemben kijátszása egyébként a sztyepp déli részén már évszázadok óta a politika ábécéjéhez tartozott — a hun nagykirály, Attila ennek nem is felfedezője, hanem nagymestere volt.

A bolgárokhoz képest pár év különbséggel és nem is e tájtól messze felbukkanó magyarokat ugyanilyen keresztény és állami szempontokból figyelték Bizáncban — ám ekkor már véres tapasztalatokból tudhatták, egy újonnan a közelbe érkező nép térítése és pacifikálása nem is olyan egyszerű feladat.

Bizáncból jövő térítő papokat már Etelközben biztosan láttak a magyarok. A honfoglalás után is számíthatunk velük. A magyarok vezetői legkorábban Bizáncban keresztelkedtek (egyenként és kis számban). Az erdélyi Gyula pártfogolta Hierotheos térítőpüspököt, és a bizánci egyház jelenléte például a X. században a Maros völgyében bizonyítható. Ha nem is tudjuk személyhez kapcsolni, a nemrég Gyulafehérvárott megtalált és a székesegyházhoz képest is korábbi templom romjait e bizánci kapcsolat emlékének nevezhetjük. Bizonyára ennek „ellensúlyozására” Taksony nagyfejedelem már 962-ben római térítő papokat kér. Ám a magyarok igazi megtérítése egy évtizeddel később és máshonnan: német területről indul meg.

Géza nagyfedelem 971–972-ben kéri Ottó német-római császár segítségét a térítéshez. Ő Wolfgang einsiedelni szerzetest (akit azonban mégsem engednek a térítő útra) és Bruno Sankt Gallen-i szerzetest küldi Magyarországra. Brunót Pilgrim passau-i érsek missziós papjai segítik, sőt „karantán” (= szlovén) papokat is adnak mellé, nyilván a korábbi karantán–bajor térítés során szerzett jártasság miatt. Géza megkeresztelése már 972-ben megtörténhetett. A salzburgi érsek és az aquileiai pátriárka is érdeklődött Magyarország térítése iránt. Prágai Szent Adalbert püspök először 985-ben járt magyar földön, s különösen Vajk/István környezetében játszott fontos szerepet, majd Rómában és Prágában működik. Csak e megszakítás után, 995-ben benecések kíséretében érkezik vissza Magyarországra. Ehhez az eseményhez kapcsolhatjuk a pannonhalmi kolostor megalapítását. István megkeresztelése, majd keresztény királlyá koronázása (1000 karácsonján) azonban már nem a német egyházi központokkal kapcsolatos, hanem közvetlenül Rómával. Lehetséges, hogy már 963-ban innen érkezik egy Zachaeus nevű térítő püspök a magyarok közé. Mindebben fontos szerepe volt az Adalbert környezetéből jövő Szent Asztrik/Anasztáznak, aki a pápától küldött jelvényeket hozta magával. A koronázással összefüggésben kerül sor az esztergomi püspökség alapítására (1001), amelynek első érseke az olasz származású Domonkos missziós püspök lett. A veszprémi, kalocsai, egri, győri, pécsi, gyulafehérvári (1009-ig), bihari és váci püspökségek (1030-ig) igen gyorsan megszerveződtek, s már csak e körülmény miatt is nyilván külföldi, nem is egy helyről érkező papok révén. Ugyanezt mondhatjuk a kolostorok létrehozásáról is. Mivel az egyébként gyér források igazán látványos eseményekről nem tudósítanak — voltaképpen nem is egy, hanem tucatnyi (persze: szóban elmondott) „konverzió”-történet lehetett forgalomban, és ezek sem látványos tömeges megkereszteléseket, inkább várak, templomok, püspöki épületek létesítését mondhatták el.

Voltaképpen 972 és 1000 között zajlik le tehát a magyarországi konverzió kereteinek megteremtése. Minthogy legalább négy-öt irányból jöhettek a térítők, egységes történetet nem formáltak. S amikor az ezredik év után az egyes püspökségek/érsekségek megszervezése volt a feladat, ezekben talán még helyi, korábbi „térítéstörténeteket” sem rögzítettek.

A kora középkori magyar történeti forrásoknak általában is egyik sajátossága, egyszerűsége az elemzés nehézsége, hogy viszonylag kései. A honfoglalás történetét rekonstruáló Anonymus műve legalább 300 évvel későbbi. A hun–magyar rokonságot propagáló Kézai Simon krónikája pedig még ennél is később, az 1280-as években íródott. Noha mindkét író nyilván „tudott” a magyarok megkereszteléséről, külön témaként nem tárgyalják, és másoktól szerzett, témába vágó írásos munkáról sem tudósítanak.

Ami az egyházi forrásokat illeti, a *Gellért-legendá* kitűnő alkalom lett volna egy térítéstörténeti áttekintésre, bár Gellért maga nem vesz részt a térítésben. A térítés legfontosabb évtizedeiben már Magyarországon tartózkodik, de még a Bakonyban re-

metéskedik. Miután a már megszilárduló egyházszerzetben (1030 körül) a csanádi püspöki székbe kerül, a következő kor konfliktusainak lesz tevékeny szereplője, nevezetesen az István halála utáni pogánylázadások eseményeinek. A róla írott legendák sem a pogány magyarok megtérítéséről tudósítanak. A kutatók sokat foglalkoztak a „kisebbik” (történeti adatokat nem tartalmazó) és a szinte novellafüzérre hasonlító „nagyobbik” legenda szövegösszefüggéseivel. Ám a magyarok térítésének legfeljebb a következményeit mutatja be az utóbbi szöveg. És noha szokás korábbi, esetleg írásos, sőt egybeszerkesztett szövegelőzményekre gondolni — a ma ismert szöveget csak 1381-ben írták (vagy másolták), és újabb átdolgozók szövegalkítását is bizonyítani tudjuk. Ekkor viszont már nem volt aktuális téma a magyarok kereszténnyé válása.

Még ennél is jobb lehetőség nyílt volna egy konverziótörténet megfogalmazására a Szent Istvánról szóló legendákban. Amint ismeretes, itt is két szövegünk van, a *Legenda maior* (talán már bizonyos írásos előzményekkel az 1083-as szenttéavatás körül) és a *Legenda minor* (az előbbi szövegét már ismerő, Kálmán király uralkodásának elejére datálható). Pontosabban e szövegek alapján állították össze az ún. *Hartvik-legendát*, amely főként egyházi jogi dokumentumnak készült, és az 1200-as esztendő előtt már készen volt. Ebben gyakran esik szó István korára visszavetített egyházszerzési kérdésekről, részletezi a keresztény király alkalmasságát — de nincs benne önálló térítéstörténet, még ilyen műre utalás sem. A szerző célja nem is ez volt. A két legenda a szent király alakját formálja ki. A külföldön tanult győri püspök, a német bencés Hartvik a magyarországi egyházi gyakorlatot védelmezi, és igyekszik régi „dokumentumokkal” is megerősíteni. Különösen jól jött volna neki, ha lett volna a kezében valamilyen önálló munka a magyarok konverziójáról.

Dolgozatom tanulságát két pontban foglalhatom össze.

(1) Maga a „conversio Hungarorum” hosszú előzmények után, és több keresztény központból kiindulva történt meg. Ezek egyike sem tudott volna egymagában egyetlen, egységes megtéréstörténetet írni.

(2) Az olyan későbbi forrásművek, mint Anonymus, Kézai krónikái, Gellért vagy István legendái jó alkalmat adtak volna egy ilyen konverziótörténet felhasználására, idézésére. Ilyen hivatkozást azonban nem találunk.

Amiből a legegyszerűbb arra következtetni, hogy azért nincs a ma ránk maradt forrásművekben egy ilyen külön „a magyarok megtérítése” tárgyú, hosszabb szöveg — mert ilyen önálló mű sosem készült.

Szakirodalom

Rövid dolgozatom közismert történeti és egyháztörténeti tényeket említ. Nem gondolom, hogy ezeket most nekem is bizonyítanom kellene. Az említett történeti és vallási művek is közismertek, modern kiadásban és fordításban könnyen hozzáférhetők. Ezeket sem ismétlem itt.

Szerencsére két lexikonunk viszonylag kiegyensúlyozott képet ad a legfontosabb személyekről és eseményekről:

KRISTÓ Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1994.

DIÓS István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. Szent István Társulat, Budapest. Különösen: VIII. kötet, 2003. „Magyar Katolikus Egyház” címszó, 304–309.

A szlovének és bajorok megtéréséről írott mű ma mérvadó kiadása:

LOŠEK, Fritz (szerk.): *Die „Conversio Bagoariorum et Carantanorum” und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. Hahnsche Buchhandlung, Hannover 1997. (Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte 15)

A *Scarapsus* kiadása:

HAUSWALD, Eckhard (ed.): *Pirmin Scarapsus*. Hahnsche Buchhandlung, Hannover 2010. (Monumenta Germaniae historica. Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters 25)

A korabeli keresztény térítésről több régi, sőt újabb mű is készült. A legismertebbek:

FLETCHER, Richard A.: *The Conversion of Europe. From Paganism to Christianity. 371-1386 AD*. Harper and Collins — University of California Press, London — Berkeley 1997. (Voltaképpen számos változatban ismert, olykor egyes részek társszerzőivel.)

HILLGARTH, J. N. (ed.): *Christianity and Paganism, 350-750. The Conversion of Western Europe*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, PA 1985¹.

PADBERG, Lutz E. von: *Die Christianisierung Europas im Mittelalter*. Reclam, Stuttgart 1998, 2009².

Az Észak-Európáról és Nyugat-Európáról szóló missziótörténeti műveket itt nem sorolom fel. Az utóbbi időben több figyelmet fordítottak a délkelet-európai térítésre. Ezzel kapcsolatban csak mutatóba említék három, módszertanilag fontos kiadványt.

HINTNER, Dietmar: *Die Ungarn und das byzantinische Christentum der Bulgaren*. St. Benno-Verlag GmbH, Leipzig 1976.

VON IVÁNKA, Endre: *Rhomäerreich und Gottesvolk. Das Glaubens-, Staats- und Volksbewußtsein der Byzantiner und seine Auswirkung auf die ostkirchlich-osteuropäische Geisteshaltung*. Verlag Karl Aber, Freiburg — München 1968.

ЛИТАВРИН, Г.: *Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси*. Наука, Москва 1988.